

NJEGOŠ U IDEOLOGIJI I PROPAGANDI NIKOLE I PETROVIĆA

Boban Batrićević

The rule and work of Njegoš played a great part in the national maturing of the South Slavs which makes him apt for different interpretations and political uses. The paper analyses the importance which the figure and work of Petar II Petrović Njegoš as the most prominent Romantic poet had in the promotion of the Montenegrin ruler Nikola I Petrović and to what extent Njegoš was used in the ideology of the Montenegrin political elite of that time. The author tried to describe the discursive uses and constructions about Njegoš in the official Montenegrin propaganda which in a way also illustrates the Montenegrin political aspirations.

Ako je tokom Omer-pašina napada na Crnu Goru 1852. godine Njegoševa štamparija pretopljenja u olovo da bi se Crna Gora odbranila, onda je tokom vladavine Nikole I Petrovića (1860–1916) Njegoševo štivo proizvodilo municiju koja je imala znatno ofanzivniji karakter. Začeci upotrebe Njegoševa lika registrovani za vrijeme knjaza Danila I u Nikolinom periodu dobiće opipljiviju formu i mnogo šire dimenzije.¹

¹ Videti: Boban Batrićević, „Kako je sve počelo – Njegošev lik u službi promocije Danila I“, *Lingua Montenegrina*, br. 19, Cetinje, 2017.

Nikolina državna administracija, tadašnji zvanični ideolozi i on sam, pokušavaće da preko Njegoševa lika i misli popularizuju svoje političke aspiracije. Nikolinu vladavinu možemo podijeliti u tri perioda koji na svoj način reprezentuju različite epohe crnogorske istorije: od 1860. do 1878; od 1878. do 1905; i od 1905. do 1918. godine,² ali i različite poglede na Njegoša.

Prvi period karakterisaće ratni sukobi s Osmanskim Carstvom (1862), pregovori s Portom oko razgraničenja (gotovo deceniju nakon rata iz 1862) i pripreme za novi rat (vojne reforme 1865, 1871) koji će Crnoj Gori donijeti priznanje nezavisnosti 1878. godine. U programskome i ideološkome pogledu za crnogorsku elitu Njegoševa epska nadahnuća o oslobođenju „srpstva i južnog slovenstva“ bespoštednom borbom protiv Turaka koju će pokrenuti Crna Gora postala su osnovna načela političkog rezonovanja. Nakon oslobođenja i ujedinjenja prema tim projekcijama na zajednički južnoslovenski prijesto trebalo je da zasedne dinastija Petrović, koja je imala najdužu tradiciju nezavisnoga vladanja.³ Zato je u javnome diskursu koristila

² Živko Andrijašević, „Sedam Petrovića“, *Matica*, br. 51-52, jesen/zima 2012, 261.

³ Da je svoju ideologiju sveo na „crnogorstvo“, Nikola se nikada ne bi mogao nadati proširenju granica van one opne kojom je dominiralo Cetinje. U prvome dijelu njegove vladavine, predstave o istorijskome trajanju Crne Gore u ideološkome diskursu nijesu sezale dalje od Nemanjića, pa su zato crnogorski ideolozi umjesto promovisanja istorijskoga ekskluziviteta dinastije Vojislavljević i restauracije dukljanskoga nasljeđa sebe predstavljali kao „nasljednike srpskoga carstva“. Suštinski, takve računice više dokazuju teritorijalne aspiracije kojima je težila crnogorska elita nego njihovo nacionalno opredjeljenje. O ideološkome narativu za vrijeme Nikole I Petrovića detaljnije videti: František Šitek, „Narativi o istoriji, temporalnosti i identitetu u Crnoj Gori 1905-1945“, u: *Narativi o identitetu. Izabrane studije o crnogorskoj istoriji*, Matica crnogorska, Podgorica, 2015, 21-43. O srpstvu kao ideološkoj konstrukciji kod Crnogoraca, videti: Andrijašević, „Srpstvo u

naslijeđenu romantičarsku retoriku, mitove i Njegoševu slavu. Pošto je Osmansko Carstvo bilo glavni crnogorski neprijatelj i pošto je mnjenje trebalo pripremati za rat, počela se u propagandi forsirati teza o istorijskoj opravdanosti crnogorskoga osvetničkog rata protiv Turaka. Mit o Kosovu (i Milošu Obiliću) koji je u praktično političko djelovanje uveo Njegoš knjazu će poslužiti kao legitimitet za spoljnopolitičke apetite. Godine 1867. Nikola uzima Njegošev pseudonim Drago Dragović i objavljuje svoju poznatu pjesmu „Onamo, ’namo“.⁴ Ta je pjesma nastala kao knjažev odgovor na nedoumice Njegoševa vladike Danila iz *Gorskoga vijenca* o pokretanju sveopšte borbe za oslobođenje, a kako uviđa Danilo Radojević, njome je Nikola iskazao punu spremnost da krene u boj.⁵ U njoj autor govori o negdašnjoj prijestonici Dušana Nemanjića – Prizrenu i o svojoj namjeri da ga osvoji. Narod je te stihove prihvatio kao svoju borbenu himnu.⁶ Godinu ranije arhimandrit Nićifor Dučić objavljuje tekst „Krštenje poturčenjakah u Vasojevićima od 1825. do 1857. godine“,⁷ u kojem iznosi kratku

Crnoj Gori“, digitalna biblioteka Montenegrina, dostupno na: http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/srpstvo_u_cg.htm

⁴ Objavljena u *Orliću*, str. 60-61.

⁵ Danilo Radojević, „Primjer uticaja Njegoša na pjesnički rad kralja Nikole“, *Njegoševi dani 1*, Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa, 2009, 65.

⁶ Zvezdan Folić, „Kosovski mit u političkim projekcijama XX vijeka“, *Njegoševi dani 2*, Zbornik radova s naučnog skupa, 2009, 423-424. Dalje kaže: „Romantičarsku tradiciju, koju je nesumnjivo nadahnjivalo i Njegoševo književno djelo, nastavljaju i crnogorski pjesnici poslije 1878. godine, kada često uzimaju Kosovo kao motiv svojih sastava. Nakon ‘Veljeg rata’ (1876-1878), Maksim Šobajić je 1879. godine, dao naslov svojoj zbirci epskih pjesama – ‘Kosovska osveta’, s jasnom namjerom da crnogorskom ratovanju imputira samo osvetnički karakter.“

⁷ Nićifor Dučić, „Krštenje poturčenjakah u Vasojevićima od 1825. do 1857. godine“, *Orlić*, Cetinje, 1866, 21-28.

istoriju islamizacije u tome crnogorskom plemenu, jasno aludirajući na negativitet toga procesa koristeći Njegoševe stihove „Isturči se plahi i lakomi“. Za Dučića je sveta dužnost vraćanje „poturčenih“ u hrišćansku vjeru te je slučaj dobrovoljnoga prelaska nekih Vasojevića u prvoj polovini XIX vijeka veoma važan događaj za „crkvenu historiju“.

Svojevremeno romantičarskome duhu u kojem dominira miješanje mitova, istorijskih legendi, medievalnih motiva, epske tradicije s aktuelnim političkim pitanjima i pragmatičnim državničkim praksisom, istorija za crnogorsku elitu počinje igrati ono što je Jirgen Koka definisao kao „vrlo efikasnu političko-ideološku funkciju u procesu stvaranja i snažnog samoprikazivanja“ države.⁸ Proces stereotipizacije predstava o prošlom koje su za cilj imale buđenje ratnih poriva kod Crnogoraca vršen je umetanjem njegoševskih stihova, misli ili imena u poželjne dnevno-političke narativne konstrukcije, te je Njegoš tako postajao glavni izvor istorijske istine i rekonstrukcije. To najbolje vidimo na primjeru nekoliko tekstova koje je objavio dvorski istoričar Marko Dragović u zvaničnome državnom glasilu *Glas Crnogorca*, samo nekoliko mjeseci uoči Hercegovačke bune, juna 1875. Taj će ustanak, s prvobitnom ekonomskom pozadinom, u svom drugom talasu (jul, avgust) biti logistički potpomognut i koordiniran s Cetinja, što će biti uvod u Velji rat čijim je ishodom postignuto međunarodno priznanje crnogorske suverenosti.

Započevši svoj tekst Njegoševim stihovima koji promovišu junaštvo kao cara „zla svakojega“, Dragović pripovijeda o dvovjekovnoj istoriji Crne Gore – od pada pod osmansku vlast do pojave prvoga vladara iz dinastije Petrović, vladike Danila, glavnoga junaka *Gorskoga vijenca*, kojega izdiže na pijedestal

⁸ Jirgen Koka, *O istorijskoj nauci*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994, 7.

povijesnice kao pokretača „istrage poturica“.⁹ Prelazak Staniše Crnojevića, mlađega brata potonjega crnogorskoga gospodara Đurđa Crnojevića, u islam i njegov odlazak u Tursku autor karakteriše kao izdajstvo roda svoga i otpadništvo od vjere te ponovo svoje izlaganje impregnira Njegoševim stihovima kako bi njegovo nizanje događaja dobilo što upečatljiviji karakter: „Ljuta kletva pade na izroda! / Prokle mati od nevolje sina, / To kneginja Ivanbegovica, / Prokle Mara svog sina Stanišu, / Progrize joj sisu u posanje / ... / Staniša je obraz ocrnio, / Pohulio na vjeru Hristovu / ... / Obuka se u vjeru krvničku, / I bratske je krvi ožednio.“ Simboli koje je Njegoš koristio u svojim pjesničkim nadahnućima: majka, sisa, obraz, konvertitstvo i bratoubistvo, Dragoviću su ovđe poslužili da dramatiizuje sukobe između Ivanovih nasljednika i u skladu s potrebama trenutka analizira jedan veoma značajan momenat iz crnogorske istorije. Samo što Dragović, kao apologeta teze koja počiva na mitu o vjekovnoj nezavisnosti, ne navodi da je Crna Gora za vrijeme Đurđa pala pod osmansku vlast, već naprotiv, kao direktnu posljedicu Stanišina i islamiziranja njegovih pristalica, zabrinuto vidi porast broja muslimana na crnogorskoj teritoriji: „veći dio poturčenijeh Crnogoraca (...) se vrata natrag u Crnu Goru đe su i prije živjeli (...) oni nijesu ostavili turski zakon, nego i dalje ostanu u njemu, pa su ga poslje i svojoj đeci davali. Takvijem načinom Turci se malo po malo počnu sve većma umnožavati“.¹⁰ Na stranu činjenica da Dragovićevi Crnogorci koji su primili islam u par redaka postaju „Turci“, što u doba kad je taj tekst nastao redovima daje konotacije s posebnom političkom težinom, bitnost toga članka očituje se u njegovoj refleksiji jedne šematizovane, linearne predstave o prošlome, sačinjene od binarnih opozicija „islamizirani Crnogorci (Turci)“ i „hrišćanski Crnogorci“; Staniša i Đurđe; izdaja i vrlina, zlo i dobro, negativno i pozitivno.

⁹ Marko Dragović, „Posmrtna slava“, *Glas Crnogorca*, br. 3 (20. 1. 1875), 3.

¹⁰ Isto, 4.

Istrebljivanje zla i pobjeda dobra, toliko prisutni motivi kod Njegoša, u tome periodu izdizani su na nivo vrhovne narodne etike: „Mladi i odvažni Danilo, videći opasnost koja može doći Crnoj Gori od poturčenjaka koji se svakijem danom umnožavaju, namisli da za svagda očisti Crnu Goru od toga gada i izroda ljudskoga“. ¹¹ Naslov teksta *Posmrtna slava* i njegov glavni motiv – promovisanje knjaza Danila i „vitezova koji su prvi udarili na Turke domaće“ nije ništa drugo do stvaranje poželjne povijesne slike koja je mnjenje trebala pokrenuti na neki čin – u ovome slučaju pripremiti ga za rat protiv Turaka, koji je od „Podgoričkoga pokolja“ ¹² iz 1874. godine visio u vazduhu. Naime, podgoričku aferu Crnogorci su htjeli iskoristiti kao povod za otpočinjanje neprijateljstava s Osmanskim Carstvom – samo dva broja prije Dragovićevih tekstova, knjaz Nikola u zvaničnome državnom glasilu obavještava civilne i vojne starješine da Crna Gora nije dobila potrebno zadovoljenje, zbog čega će ukoliko to brzo ne bude ostvareno, sama krenuti u njegovo ostvarivanje. ¹³

Na tragu hipoteze Erika Hobsbauma da su nacije u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka konstruisale svoje tradicije, odnosno da su tradicije „koje se čine ili za koje se tvrdi da su stare često vrlo skorašnje i ponekad izmišljenje“, ¹⁴

¹¹ Marko Dragović, „Posmrtna slava“, *Glas Crnogorca*, br. 3 (20. 1. 1875), 4.

¹² „Podgorički pokolj 1874. godine“ – Ubistvo sedamnaest Crnogoraca koje je uslijedilo nakon ubistva Jusa Mučina Krnjića, 7. oktobra 1874. od strane Pera Popovića, rođaka vojvode Marka Miljanova. Povodom ovoga slučaja odnosi između Crne Gore i Osmanskoga Carstva su se zaoštrili, a knjaz Nikola je o ovome događaju obavijestio velike sile Evrope. O tome detaljnije videti: Milo Vukčević, *Crna Gora i Hercegovina uoči rata 1874-1876*, Obod, Narodna knjiga, Cetinje, 1950.

¹³ Andrijašević, *Dinastija Petrović Njegoš*, 466. Videti još: *Glas Crnogorca*, br. 1 (06. 1. 1875), 1.

¹⁴ Videti: Erik Hobsbaum, Terens Rejndžer (ur.), *Izmišljanje tradicije, XX vek*, Beograd, 2011.

zaključujemo da je crnogorska elita, na ovaj način, lansiranjem izmišljene „istrage“ imala namjeru ojačati kolektivni identitet crnogorske zajednice. Dragović napominje da je „6. o. m. (Badnji dan kod pravoslavaca, kada se po *Gorskome vijencu* krenulo u 'istragu' - B. B.) posmrtna slavna uspomena Nj. Sv. knez Nikola I, dostojno poštujući i uvažavajući junačka djela starijih Crnogoraca, a osobito onijeh koji su očistili Crnu Goru od izroda poturčenjaka crnogorskih, odredio je da se svake godine čini uspomena njima (...) te se u ona stara mučna vremena sačuvala sloboda i nezavisnost Crne Gore“.¹⁵ Time se implicira da knjaz Nikola I kao baštinik tradicije i zaostavštine vladike Danila Petrovića, te neko ko uspostavlja memorijal na „junake“ koji su sačuvali nezavisnost Crne Gore (kad je gotovo čitav južnoslovenski prostor bio porobljen) živi je dokaz te nezavisnosti i neko kome pripada prvi mač konačnoga oslobođenja i restauracije Dušanova carstva. A to nam potvrđuje i treći nastavak *Posmrtna slave*: „Svi spomenici koji se mogu napraviti iz ma kakvog metala (...) nijesu ništa sprema spomenika kojega su ostavili nakon sebe ovi sokolovi. Taj njihov spomenik jest današnja Crna Gora. (...) Da nije bilo vladike Danila i ovijeh sokolova, ne bi možda bilo nikada ni Crne Gore, a da nije Crne Gore bilo ne bi bilo živoga spomena srpskom narodu. Srpski narod bi se spominjao kao kakav davno prošli san, ali koji se je već počeo zaboravljati.“¹⁶ Sve svoje tekstove Dragović će proštepiti Njegoševim stihovima u kojima se slavi i opisuje borba protiv „poturica“, a tokom rekonstrukcije toga događaja osnovni istorijski izvor biće *Gorski vijenac*.¹⁷ Njegoš i njegovo djelo tako su poslužili kao mobilizator nacije, propagandni žurnal prepun predstava o nužnosti i etičnosti borbe „dobra protiv zla“, te je na taj način

¹⁵ Marko Dragović, „Posmrtna slava“, *Glas Crnogorca*, br. 3 (20. 1. 1875), 3.

¹⁶ *Glas Crnogorca*, br. 6 (10. 2. 1875), 1.

¹⁷ Videti još: *Glas Crnogorca*, br. 5 (3. 2. 1875), 3-4.

njegov dualizam direktno stavljen u kontekst političke satisfakcije crnogorske elite.¹⁸

Nekoliko mjeseci kasnije, juna 1875. godine, izbio je ustanak u Hercegovini motivisan teškim ekonomskim prilikama. Videći u njemu posebnu snagu Knjaz će odlučiti da ustanike stavi pod svoju neposrednu kontrolu. Zato će početkom avgusta (po novome kalendaru) na Lovćenu okupiti hercegovačke prvake kako bi im saopštio da Crna Gora preuzima vođenje ustanka, a nepunu godinu kasnije doći će i do rata protiv Osmanskoga Carstva. Ono što pada u oči jeste knjažev proglas Crnogorcima u kojemu nakon nadahnjujuće tirade „kosovskom zavještanju“, obrazlaže ulazak u rat, te upozorava i poziva Crnogorce da s ljubavlju i bratski dočekuju braću muslimane, jer će poslije rata živjeti zajedno.¹⁹ Ubrzo je objavio proglas i Hercegovcima, rekavši im da ima namjeru da ih oslobodi ropstva, ali opominjući pravoslavce „da ih tokom rata ne smije ponijeti osvetnički zanos prema muslimanima, već da duh bratstva i pomirljivosti mora da zavlada među njima“,²⁰ dok je muslimanima obećao da će njihova vjera i imovina ostati zaštićeni. Crnogorska politička elita i te kako je bila svjesna

¹⁸ Koliko je sagledavanje *istrage* kao istorijskog događaja bilo bitno crnogorskoj intelektualnoj eliti pokazuje čitava plejada autora toga doba koja ga nijednoga trena u svojim radovima nije dovodila u sumnju. Pa i kad je Ruvarac u *Montenegrini* ogolio postavke na kojima je počivala ta nacional-romantičarska teza, Lazar Tomanović će svim silama dokazivati da je predanje zbiljsko. „Na Ruvarčevu tvrdnju da bi Turci vojnički reagovali na masovni pokolj muslimana u Crnoj Gori da ga je uistinu bilo, Tomanović je dao ‘originalan’ odgovor: Turci nijesu reagovali na ovaj pokolj, jer su to smatrali kao ‘čisto unutrašnju stvar’ Crne Gore“. Izvor: Andrijašević, „Istoriografija o istrazi poturica“, u: Vojislav Nikčević, *Mit ili stvarnost*, Almanah, Podgorica, 2001, 13.

¹⁹ Andrijašević, *Dinastija Petrović Njegoš*, 472.

²⁰ Isto.

poruka koje šalje u propagandi – dok joj je trebao rat, u svome oficijelnom mediju ispoljavala je negativan odnos prema islamu i muslimanima, podgrijavajući i podmazujući atmosferu revanšističkim i konstrukcijama koje su pozivale na svođenje istorijskih računa s Turcima, a nakalemljene Njegoševim stihovima dobijale su dodatni romantizovani i martristički impuls, čime je utisak pojačavan. Kad je već ušla u rat, imajući na umu senzitivnost novoga procesa i znajući da su oči međunarodne javnosti uprte u svaki njezin korak, ona se predstavljala kao veoma otvorena za konfesionalnu različitost. U tome dvogodišnjem ratu crnogorska vojska postići će mnoge uspjehe, pa će velike sile na Berlinskome kongresu 1878. godine priznati njezinu nezavisnost i skoro dvostruko uvećanje teritorije. Naredne decenije obilježiće nastojanja crnogorskoga društva da se modernizuje.

Iako je Crna Gora na kongresu u Berlinu dobila priznanje nezavisnosti od Porte i zemalja koje do tada to nijesu učinile, a Srbija stekla nezavisnost, Njegoš će u tome periodu, pa gotovo do kraja Nikoline vladavine i dalje biti interpretiran u smislu nedovršene srpske i južnoslovenske borbe, budući da je dobar dio teritorija na koje su te dvije zemlje računale ostao pod dominacijom Austrougarske i Osmanskoga Carstva. I crnogorski i južnoslovenski intelektualci pišaće o Lovćenu, *Gorskome vijencu* i Petru II kao o stubovima-nosiocima oslobođenja i ujedinjenja.

Male Novine iz Budimpešte pisale su: „Obrnimo poglede, gdje orlovi s munjama druguju, obrnimo poglede svetome grobu, na vrh Lovćena, sa koga i blag vjetarac i oluja i danas poslije pedeset godina razvija na sve strane Srpstva svjež i snažan duh ‘Gorskoga Vijenca’. Obrnimo poglede onamo gore Lovćenu i uzdajmo se, jer su ovakvi duhovi proročki“.²¹ Novosadski *Branik* takođe je isticao integralističke horizonte Njegoševe:

²¹ *Glas Crnogorca*, br. 44 (27. 10. 1901), 3.

„Sa Lovćenskijeh visina, gdje neumrli Njegoš boravi vječiti sanak, šire se po cijelom Srpstvu zraci velikog duha Vladičina, ozaruju svojom božanskom svjetlošću sve djelove raskomadnog Srpstva i spajaju ih danas u jednu veliku duhovnu zajednicu (...) Veliki naši ljudi, kao što je neumrli Vladika, jaka su kopča, koja nas spaja u jednu nerazdvojnu duhovnu cjelinu“.²² Počinje se stvarati konstrukcija o Njegošu kao arhetipu patriote, nekome ko je prvi suštinski shvatio značaj patriotizma, te time izuzetno nadahnuo oslobodilačke pokrete. List *Dubrovnik* vladiku vidi kao savršenoga patriotu – „Sve što je god mislio i djelao, djelao je i mislio kao veliki i prosvijećeni patriota, sve od početka do kraja, od prvoga do posljednjega momenta njegovoga javnoga rada. U svom državnom radu, u svojim književnim djelima, u manjim i nevažnijim manifestacijama svojega duha, u govorima prostim i običnim (...) svuda je ostajao čovjek odan svojemu rodu, vjeran svojemu rodoljublju. Njegova književna djela jesu jevanđelje patriotizma. Ko hoće da pozna, šta je pravi široki, veliki, prosvijećeni patriotizam neka Njegoševa djela čita; druga mu ne služe“.²³

Sve te objave južnoslovenskih medija prenosio je fragmentarno *Glas Crnogorca*, jer su njegovi urednici razumjeli značaj tih napisa za crnogorsko javno mnjenje, a zvaničnoj je Crnoj Gori imponovala činjenica da jedan Petrović simbolizuje oslobađanje i ujedinjavanje Južnih Slovena. O nacionalno-mobilizacijskome potencijalu Lovćena pisao je Lazar Tomanović, po čijem je mišljenju podlovcenski kraj sačuvao šecanje na slavne srednjovjekovne dane, a time i slavu „Srpske carevine“.²⁴ On u jednome tekstu čak pripovijeda o svojem izletu na Lovćen, prenoseći čitaocima utiske o nevjerovatnosti Njegoševa groba. Opisujući „neumrlog“, „velikog“ i „najvećeg“

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ *Pedeset godina na prestolu Crne Gore 1860-1910*, Cetinje, 1910, 3.

vladiku i pjesnika, Tomanović navodi što se sve golim okom otud može videti: Prokletije, Skadarsko jezero, Morača, Boka Kotorska, Perast, Strp, Gospa od Škrpjela i Sv. Đorđe.²⁵ Zapažamo da najveći dio pobrojanih lokaliteta u trenutku dok Tomanović ovo zapisuje ne pripada Crnoj Gori, što nas navodi na razmišljanje da je autor veoma suptilno ispoljio teritorijalne želje svoje države, jasno aludirajući da nad ovim krajolikom dominira Lovćen (odnosno Crna Gora). Kad je kasnije, tokom krize oko balkanskih ratova, počelo da se spekulira da Austrougarska zahtijeva da joj se ustupi Lovćen, strateški region presudan za njenu fortifikaciju u Boki, *Glas Crnogorca* štampao je zapise Ljube Nenadovića objavljene 1878. godine o toj planini, koji možda najbolje opisuju značaj Lovćena za Crnogorce.²⁶

²⁵ Lazar Tomanović, „Dan na Lovćenu“, *Nova Zeta*, sv. VII, 1889, 260-263.

²⁶ Dio Nenadovićevih zapisa: „Hoću da vam govorim o Lovćenu, o lepom crnogorskom bregu. Prvo što putniku pred oči iziđe, to je on; prva crnogorska reč koju čuje, to je njegovo ime; prva stopa crnogorske zemlje na koju stane, to je kamen od Lovćena. Kud se god maknete, vidite ga; to je polarna zvezda za Crnogorce. Po njemu poznaju se lepi dani i bure, o njega lome se gromovi i oluje, a on večito stoji.

Lovćen je zajazio Jadransko more da ne teče dalje, on ga je zaustavio da ne roni obale srpske. Kao Herkul ustavio se, i stoji na večitoj straži. Hiljade godina udaraju o njega talasi tuđega mora i tuđega jezika, a njemu se ništa ne poznaje“.

„Crnogorac, kad pogleda Lovćen, njegovo srce ojača, lice mu se razvedri i veselo poviče: ‘Ništa nas ne može srušiti’ - Crnogorac, kad polazi u tuđ, dalek svet, poslednji kamen što vidi od svog zavičaja, to su vrhovi Lovćena; on podigne svoju kapu i sa teškim uzdisajem rekne: ‘Zbogom, Lovćene, zbogom, kućo moja!’ - I kad više ne može da vidi Lovćen, on, od želje, gleda oblake nad njim. Laki brodovi nose ga u sve strane sveta; kud god prođe, vidi klisure i planine, ali sliku svoga Lovćena nigde ne vidi; on, planinski sin ni u jednoj tuđoj zemlji ne nalaze divote.“

„Lovćen je osobit i svojim izgledom; car među bregovima krunisan je Gorskim vijencem. – Dugo sam negda stojao i, ćuteći, s nekom pobožnošću gledao čuveni Parnas; ali, da to ne beše breg na kom je prošlost označila bistre izvore svih nauka, prošao bih pored njega kao pored svakog običnog brda. Uzalud sam na Parnasu tražio da vidim čuda i lepote što su poeziju Jelina i svih naroda na sebe privukli; nema ih. Lovćen je drukčiji: kao magnet privlači vas k sebi; s vašim pogledom i dušu vašu podiže na svoje visine. Ni jedan putnik neće pored njega morem proploviti, a da se ne osvrne i upita: Kakav je ovo breg? – Prve i poslednje sunčane zrake na njemu se vide; prvi oblaci, gromovi od njega se kreću; posle bure i oluje, prvi komad vedrog neba njemu se javi. Noću, mislite da se plavo nebo na njega naslonilo; rekli biste da su zvezde po vrhu njegovom popale; kad Mesec izlazi, učini vam se da o njegove vrhove udari i tu se zdrobi i ugasi. Kameniti vrh njegov izgleda kao kruna, kao crkva bez zvonika, kao grobnica belim platnom pokrivena. A i šta je drugo taj lepi vrh Lovćena, nego najveća, najčudnija grobnica na celoj ovoj zemlji! Tu je grob pesnika neuveloga Gorskog vijenca. Tu, na toj visini, u toj strahovitoj samoći, sahranjen je Rade (Petar II), vladika i gospodar Crne Gore. Gromovi i gorski vetrovi jedini su koji tu tišinu potresaju. On je i grobom svojim nadvisio druge. Lovćen je uzdigao njegov grob više svih grobova na svetu, a njegov grob uzdigao je Lovćen više svih slovenskih bregova; pretvorio ga u Olimp, u hram gde se srpske vile skupljaju. Na dnu Lovćena on je ugledao ovaj svet; na vrhu Lovćena gleda ga ovaj svet. To je planina njegovog detinjstva, njegove mladosti, njegove poezije... Na mnogo godina pre svoje bolesti, u potpunom zdravlju, vladika je pomišljao na smrt. Jednog letnjeg dana, hodajući po vrhu Lovćena, zaustavio se na sredini. Odatle na sve strane pogled pun divote. I more i gore, Cetinje sa svojom uzanom ravnicom, Skadar sa celim svojim jezerom; stolica Ivanova Žabljak, planinske kamenite pustinje i lepa naseljena Boka Kotorska – sve se vidi. Tu je vladika neko vreme, ćuteći, stajao. Ko zna kakve su ga misli toga trenutka zanimalo! Nijedanput kućne štapom o kamen i rekne: ‘Kad umrem, ovde ćete me zakopat!’ – Vojvode što su bile oko njega začuđeno zglede se; to je protiv crkvenog i narodnog običaja da njegov grob leži u planini, u pustinji. Svaki se episkop sahranjuje u svojoj crkvi. Posle kratkog ćutanja upitaju ga: ‘Zboriš li to ozbiljno, gospodare?’ –

Recepcija Njegoševa djela uticaće i na rezonovanje knjaza Nikole – kako je zapazio Danilo Radojević – njemu će njegoševski motivi poslužiti za odbranu od medijske kampanje koju je protiv njega vodila zvanična Srbija. Naime, nakon rata u kome su bile saveznice, Crna Gora i Srbija postaće suparnice. Nikola je shvatao da polako gubi prvijenstvo u „srpstvu“, dok su srpske vlasti intenzivnom negativnom kampanjom željele uniziti njegov ugled. Knjazu je spočitavan „egoizam“ i „izdaja srpstva“, te se on morao pravdati „da nije pobornik opstanka posebne crnogorske države, već da je za oslobođenje i ujedinjenje tzv. ‘srpstva’, ali da u toj novoj državi Crna Gora mora imati mjesto koje je opravdala usamljenom borbenom tradicijom, u čemu je glavni nosilac zasluga, dinastija Petrović-Njegoš.“²⁷ U epu *Pjesnik i vila* (1892), na čije je sastavljanje motivski uticao Njegoš pjesmom *Zarobljen Crnogorac od vile*, knjaz Nikola u težnji da dokaže ravnopravnost sa Srbijom „ponavlja legendu o ‘preseljavanju’ u Crnu Goru junaka poslije kosovskog boja: ‘Kosovo je tvoje gore / naselilo junacima / ranjenijem i slavnijem / preživjelim ostacima’. On se ovđe pridržava poznatog mjesta iz *Gorskog vijenca*, ali se Njegoševi stihovi odnose na trenutak kada Ivan Crnojević napušta svoju prijestonicu Žabljak i uza nj se narod preseljava iz Zetske ravnice u planinske dijelove Crne Gore“.²⁸ Danilo Radojević smatra da je čitav ovaj ep u osnovi bila knjaževa namjera da politički djeluje, pošto je znao da na

Vladika opet kucnu štapom o kamen i ponovi: ‘Kad umrem, ovđe ćete me sahraniti!’ Više se o tome nije govorilo. Crnogorci su ispunili njegovu želju; on tu danas počiva. Većega i postojanijega spomenika nema; piramide, grobovi egipatskih kraljeva, šta su drugo nego malene gomile kamenja prema Lovčenskom vrhu, prema tome vladčinom spomeniku.“

„I kad na ovome svetu nestane bregova i ljudi, meni se čini, još će trajati dva crnogorska kolosa: Lovćen i vladika...“

²⁷ Radojević, „Primjer uticaja Njegoša na pjesnički rad kralja Nikole“, 68.

²⁸ Isto, 66.

njegov književni rad gledaju u Crnoj Gori, a i van nje „kao na literariziran oblik političkog programa, te da se njegovi stihovi uče napamet (...) Do sada je u kritici rečeno da je Nikola bio podstaknut da napiše taj ep odlukom Berlinskoga kongresa da u Bosni i Hercegovini zavede red Austro-Ugarska, te zbog poremećenih hrvatsko-srpskih odnosa. Zašto u kritici nije jasnije isticana i lična, primarna, pjesnikova motivacija: ugroženost dinastije Petrović-Njegoš od pijemontskih planova srpskog Dvora i vladajućeg srpskog sloja.“²⁹

Još ranije su, kako bi napravili distinkciju od Srbije koja je od sloma Uroševe srednjovjekovne države pa sve do 1878. godine bila pod Osmanskim Carstvom, crnogorski intelektualci isticali teze o vjekovnoj nezavisnosti Crne Gore, posebno apostrofirajući „istragu poturica“ koju je opisao Petar II, kao jedan od glavnih temeljaca crnogorske, odnosno „srpske“ suverenosti. Zato će Andrija Jovičević napisati panegirični tekst o „značaju Badnje večeri 1702. godine u povjesnici Crne Gore“ i predstaviti ga kao najvažniji događaj novije istorije „srpstva“.³⁰ Interesantno je zapaziti da je crnogorska elita na svaki način pokušavala dokazati prvijenstvo u odnosu na Srbiju, pa čak i kad su jezička pitanja postrijedi. Godine 1884. Jovan Sundečić priredio je u *Crnogorki* s komentarom Njegoševu pjesmu „Srbin Srbima na čast zahvaljuje“. Priređivač se divi vladici crnogorskome što je za razliku od srpskih vladika „koji su po Vojvodini i Kneževini Srbiji, strahovitu hajku dizali“ na jezičku reformu Vuka Karadžića, pisao narodnim jezikom.³¹

Karakteristično je da će tokom ovih mirnih decenija, crnogorske vlasti inicirati jačanje „kulture šećanja“ na Njegoša.

²⁹ Isto.

³⁰ Andrija Jovičević, „Značaj Badnje večeri 1702. godine u povjesnici Crne Gore“, *Luča*, sv. VII i VIII, 1895, 418-424.

³¹ Petar II Petrović Njegoš, „Srbin Srbima na čast zahvaljuje (s komentarom Jovana Sundečića)“, *Crnogorka*, br. 26, 9. 8. 1884, 117.

O tome nam svjedoči poziv profesora Jovana Nikolića svim učiteljima, sveštenicima i ljudima od knjige da prikupljaju podatke i građu, te usmena kazivanja o Njegošu, kako bi se što više saznalo o njegovu političkome, književnome i religioznome (filozofskome) radu.³² Lazar Tomanović objaviće u nastavcima istoriografsku rekonstrukciju vladčina života i vladanja, u kojoj će, pozivajući se na izvore domaće i strane provenijencije, Njegoša predstavljati kao velikoga državnika i diplomatu.³³ Docnije će Tomanović objaviti i monografiju o vladčinu životu.³⁴ Cetinjski srednjoškolski prirediće 1891. godine prvo izvođenje predstave *Gorski vijenac*³⁵, dok će nekoliko godina kasnije na Cetinju, pod pokroviteljstvom princa Mirka Petrovića, biti osnovano istoimeno kulturno-prosvjetno društvo.³⁶ Iako je imalo više kulturni no vojni predznak, prvu predsjedničku funkciju vršio je ministar vojni Ilija Plamenac, koji je povodom njegova osnivanja izjavio: „Lakše je Vama đeco, prosipati mastilo po karti, no što bješe nama starijema ljucku neprijateljsku krv“. Članovi društva „Gorski vijenac“ podučavali su se pjevanju, igranju, mačevanju i gimnastici (učiteljski odjel), a pokrenuli su i društveno-kulturni list, takođe nazvan po Njegoševu djelu – *Luča*.³⁷ Osnivanje društava takvoga tipa bilo je veoma popularno u devetnaestovjekovnoj Evropi i imalo je karakter jačanja nacionalne i patriotske

³² Jovan Nikolić, „Petar II (Rade) Petrović Njegoš, vladika crnogorski“, *Glas Crnogorca*, br. 15, 7. 4. 1890, 4.

³³ Videti: Lazar Tomanović, „Do četrdeset osme godine: Petar II Petrović Njegoš, Mitropolit i Gospodar Crne Gore i Pjesnik srpski“, *Nova Zeta*, br. 2, 1891, 43-52; br. 3, str. 65-75; br. 4, 114-120; Lazar Tomanović, „Petar II Petrović-Njegoš, Mitropolit i Gospodar Crne Gore“, *Grlica*, br. 8, 1893, 40-52.

³⁴ Lazar Tomanović, *Petar Drugi Petrović-Njegoš kao vladalac*, Cetinje, 1896.

³⁵ *Glas Crnogorca*, br. 28, 1891, 4.

³⁶ *Luča*, sv. I, 1895, 64.

³⁷ Isto.

svijesti. Zato i ne čudi što su pokretači tu asocijaciju nazvali po najpoznatijem i najvažnijem djelu Petra II, koje je u sebi nosilo esencijalnost romantičarskoga zanosa. Šedište društva bilo je u Zetskome domu, a imalo je i svoj poseban klub đe su se okupljali pošetiooci. *Gorski vijenac* je okupljao mnoge tadašnje značajne ličnosti, a njegove prostorije krasili su portreti Knjaza i njegove supruge koje je knjaginja Milena poklonila društvu.³⁸ Bilo je i prijedloga da se Gimnazija na Cetinju preimenuje u Gimnazija Petar II.³⁹

Začetke pojave Njegoševa lika u popularnoj kulturi nalazimo upravo u tome periodu. Akademski slikar Milo Vrbica izradio je reprodukciju Njegoševa portreta 38x28 centimetara koja se prodavala za 3 krune. Urednici *Književnoga lista* đe je objavljena vijest o portretu zaključuju da „bez ove slike ne bi trebalo da bude nijedna srpska kuća“,⁴⁰ dok će u Mostaru prilikom proslave pedeset godina od Njegoševe smrti biti izdate dopisne karte s njegovim likom.⁴¹ Jedan autor će pišući o zdravstvenome stanju Crnogoraca, da bi narodu približio značaj higijene i zdravoga načina života, koristiti Njegoševe stihove o Mlecima koje u *Gorskome vijencu* izgovara vojvoda Draško.⁴² *Glas Crnogorca* promovisao je bitnost koju Njegoš ima među pukom: „U prostome narodu ima ih mnogo koji po nekoliko stranica iz njega napamet znaju, ima ih i koji ga znadu čitava od korica do korica, a među učnim ljudima pišu se o njemu čitavi članci i rasprave“. ⁴³ Iako je procenat pismenih bio na niskome nivou,⁴⁴

³⁸ Viđeti: *Luča*, sv. VI, 1896, 288; sv. VII, 336; sv. VIII, 384.

³⁹ *Glas Crnogorca*, br. 50 (25. 10. 1913), 4.

⁴⁰ *Književni list*, sv. XII, 1901, 454.

⁴¹ *Glas Crnogorca*, br. 42 (13. 10. 1901), 3.

⁴² R, „Kratki pregled na zdravlje kod naših naroda“, *Učiteljski list*, br. 4, 1905, 59.

⁴³ *Glas Crnogorca*, br. 46 (18. 11. 1900), 3-4.

⁴⁴ „Prema popisu iz 1909. godine u Crnoj Gori je pismeno bilo 42% muškoga i 4,5% ženskoga stanovništva. Najveći procenat nepismenosti bio je

tradicija usmenoga prenošenja pjesme bila je dio načina crnogorskoga života. Za taj period sa sigurnošću se zna da u Crnoj Gori postoje kafane i gostionice, a one su po Jirgenu Habermasu jedan od ključnih prostora će se stiču stereotipi o društvu i politici. Čitanje vijesti naglas pred punom kafanom, nešto je što se i danas srijeće u Crnoj Gori, a u periodu o kojem je riječ u kome ne postoje elektronski mediji svakako je bilo zastupljenije, te je postojao komunikacijski kanal na relaciji vlast – narod. Tako se polako izgrađivao kult Petra II koji će u kasnijem periodu, nakon odlaska Petrovića, ostati da živi u različitim oblicima.

O Njegošu se počinje govoriti kao o svetome čovjeku, ovozemaljskome božanstvu, proroku i mesiji koji je otkrio tajne postojanja, iako pravoslavna crkva u Crnoj Gori nije imala u planu da ga proglasi za hrišćanskoga sveca. Petar II predstavljan je kao čovjek u toku čijeg je podizanja „Tvorcju Nebeskome bilo ugodno“, a veoma je bilo popularno i citiranje riječi srpskoga teologa i vladike Nikolaja Velimirovića, autora „Njegoševe religije“ izašle 1911. koji je isticao da nema te riječi s kojom bi se Petar II mogao pozdraviti kad bi prošao pored nas. Mitropolit Crnogorske pravoslavne crkve, Mitrofan Ban, prebacivao je sebi što uopšte govori o Njegošu – u govoru povodom 100 godina od pjesnikova rođenja rekao je: „Ja moram sebe strogo osuditi, kako sam se mogao osmjeliti, da danas govorim o znamenitome velikanu, današnjem slavljenuku. Prema ovome smjelost moja velika je, a uloga moja u ovome – slobodno mogu reći da naliči na nevješta tehničara, koji bi preduzeo, da bez dovoljnog znanja i bez kompasa, pronađe dubine i širine jednog prostranog okeana – što je ustvari nemoguće. Zato u mome

u Crnogorskome primorju, a najmanji u Katunsko-riječkoj oblasti. Od crnogorskih gradova najveći procenat pismenosti bio je, što je i razumljivo, na Cetinju (89% muških i 39% ženskih), a najmanji u Ulcinju (35% muških i 9% ženskih).“ Izvor: Živko Andrijašević & Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, ZZICG, Podgorica, 2006, 234.

skromnome govoru, ja se ne smijem usuditi u duboko more širokog znanja i velikih djela Vladike Rada“.⁴⁵ Predsjednik Cetinja, Konstantin Lučić, prilikom posete kapelici na Lovčenu izgovoriće da nesigurnom stopom i drhćućim glasom ponizno pristupa svetinji groba Njegoševa.⁴⁶

Dva važna Njegoševa jubileja – pedeset godina od smrti (1901) i sto godina od rođenja (1913) biće posebne prilike za crnogorske vlasti da dodatno promovišu aktuelnu politiku i ideologiju pomoću Petra II. Kako kaže Todor Kuljić „Organizovano sjećanje je stalno ponovno tumačenje sadašnjosti u terminima prošlosti, da bi se odlučivalo o budućnosti“.⁴⁷ Situiranje pomenutih svečanosti u Kuljićev kontekst otkriva nam nove prostore tumačenja. U prigodničkom tekstu o Njegošu povodom pedeset godina od njegove smrti, u kome je vladika predstavljen kao meteor koji je pao na slovenski jug kako bi „rasvijetlio groznu savremenost“ između ostalog se kaže: „Kontrast između prošlosti i sadašnjosti potiče poklič na jedinstvo politički potlačenog i religiozno razbraćenog naroda; i okle se taj poklič mogao prirodniiji i jači podići nego sa visine Lovčenske, sa ove posljednje stope nepokorene srpske zemlje, gdje – *Nepokorni Srb se miče, da slobodni vazduh srka* – gdje je – *Kovčeg osta Lazarovih amaneta* – u obranu kojih – *U mukama na kamenu, s vagančićem gole čorbe, nije gorštak tvoj se nikad odkanjiva svete borbe!* (Pjesnik i vila) I taj je poklič podigao vladika Rade...“⁴⁸ Autor, dakle, veoma vješto, značaj Njegoševe borbe potkrepljuje stihovima knjaza Nikole, što možemo posmatrati kao inovaciju (budući da su se obično koristili Njegoševi

⁴⁵ *Glas Crnogorca*, br. 52 (9. 11. 1913), 2-3.

⁴⁶ Isto, 5.

⁴⁷ Citirano prema: Marko Špadijer, „Na margini Njegoševih jubileja“, *Matica*, br. 55, jesen 2013, 557.

⁴⁸ *Glas Crnogorca*, br. 42 (13. 10. 1901), 1.

stihovi) te na nekoliko mjesta ističe Njegoševu nepartikularnost po pitanju religija „koje Srpstvo mrcvare groznije od političkih granica“, hvaleći posebno njegovu viziju srpstva koje čine – pravoslavlje, katolicizam i islam. Njegoš je „spasonosno oružje u novoj kulturno-političkoj borbi“.⁴⁹

Petar II maksimalno je poslužio zvaničnoj propagandi da promoviše Nikolu I. Nikolini uspjesi prikazivani su kao realizacija Njegoševih ideja, nastavak borbe koju je započeo vladika, ali koja je rezultirala udvostručenjem teritorije i „jevropskim priznanjem. Grahovačka i Vučedolska bitka potvrdile su staru slavu junaštva crnogorskoga, a Njegov Potomak na prestolu udostojio se, da Ga Car bratske nam Rusije proglasi ‘Jedinim Svojim Vjernim Prijateljem’, i Dinastija Petrović-Njegoša danas je u vezama s Vladalačkim Kućama (...) dok su Njemu vladalačke počasti bile javno odane u inostranstvu samo ono jednom u Napulju ratnim brodovljem novoga svijeta na sjevernoameričke republike!“⁵⁰

Iako po obimu skromnija od budućih trocifrenih Njegoševih godišnjica, prva takvoga tipa u Crnoj Gori obilježena je 1913. godine. Organizatori proslave potrudili su se da ukrase Cetinje, posebno osvijetle simbole crnogorske nezavisnosti – prijestonicu, tablju i Lovćen.⁵¹ Govori i priredbe držani su na Njegoševu grobu, u crkvi, Vladinu i Zetskome domu.⁵² Dekoracija enterijera oslikava i percipiranje Njegoševa nasljeđa. U centralnoj sali Vladina doma na zidove su bili okačeni vojni štitovi, a na njima ispisani nazivi Njegoševih djela, što samo po sebi svjedoči o shvatanju njegova stvaralaštva kao pokretača borbe i odbrane identiteta. Pored Njegoševa portreta stajali su portreti kraljevskoga para, s tim što je kraljičin

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Isto.

⁵¹ *Vjesnik*, br. 86 (6. 11. 1913), 3.

⁵² *Glas Crnogorca*, br. 50 (25. 10. 1913), 1.

bio ukrašen vladičinim stihovima „Zna Dušana rodit Srpka, zna dojiti Obilice“.⁵³

Aktuelni politički procesi, baš te 1913. godine, bili su više nego kompleksni. Crna Gora izašla je iz balkanskih ratova ranjena, ali teritorijalno proširena. Skadarski basen i dio Kosova, te šever današnje Crne Gore, poprište ofanzivnih operacija crnogorske vojske tokom 1912/13, bili su svojevrsna kompenzacija za onemogućene teritorijalne aspiracije koje su Petrovići dugi niz decenija ispoljavali prema Hercegovini, pošto je Austrougarska od tzv. Aneksione krize okupirala taj dio Osmanskoga carstva i crnogorskim vlastima stavila do znanja da je to njena teritorija. Izuzev nekih panegirčnih govora koji su slavili Petra II na tome jubileju, možemo reći da je čitava proslava protekla u znaku tekućih političkih dešavanja. Prvo, poljuljan dinastički ugled i velika društvena kriza izazvana crnogorskom pogibijom u balkanskim ratovima zahtijevali su opravdavanje akcija crnogorskih vlasti u toj kampanji i predstavljanje tih žrtava kao nastavak „svete“ borbe koju je otpočeo Njegoš a završio Nikola I. Drugo, ekspanzijom je Crna Gora dobila oko 160.000 muslimana, te se javni diskurs morao prilagođavati novonastaloj situaciji i čistiti od nepoželjnih konstrukcija. To nam potvrđuju ove činjenice. Konstantin Lučić u Vladinu domu kaže: „Tvoj bogodani duh, tvoje plemenite ideje razbuktao je dostojni ti zamjenik na prijestolu Crne Gore naš uzvišeni Gospodar i Kralj Nikola I. I njegova pjesma širom Srpstva voljena i daleko čuvena. I njegova je dobrota svuda znana i od svakoga sina ove zemlje priznana, ali baš ovoga puta njegova se sablja najdalje čula i najvećma proslavila. Ti si, veliki Gospodaru, Malene Crne Gore nekada čeznuo za Lesendrom, nekada čeznuo za malim Lesendrom na domak ti samoga Cetinja a Njemu iza prvog topa, koji opali (...) širom se otvoriše vrata Pečke Patrijaršije bogate Metohije, silne

⁵³ *Vjesnik*, br. 86 (6. 11. 1913), 2.

Dakovice i ljutoga Plava i Gusinja; poklonio mu se i pitomi grad Vukašina Kralja, ali mu ga silni i lakomi na tuđe nepravedno uzeše... Sretni i neumrli barde, dosta si iz ovog ledenog ali slavnog groba tamo na istok pogled upirao; tamo je složna ruka srpskih sinova tvoj zavjet ispunila; Dušanovo je obnovljeno carstvo i prestalo vrijeme da ‘munar dubi na krst razdrobljeni’. Ded okreni se mirne duše onamo, onamo ka zapadu, koji te sad više potrebuje, a željno i na nas žive pogleduje da nas čas prije u zagrljaj primi i dobrodošlicom pozdravi.⁵⁴ Obraćajući se Njegošu, govornik je prezentovao državne rezone – pošto su Srbija i Crna Gora osvojile Kosovo i spojile državne granice u Sandžaku, ratovanje na istoku moglo se smatrati završenim – zato Lučić „savjetuje Njegoša“ da svoj prst usmjeri ka zapadu – ka Hercegovini – i glavnome konkurentu – Austrougarskoj. Osvajanje Kosova, sam kralj Nikola predstavio je kao rođendanski poklon svojemu pretku: „Kao lav iz grmena (...) izletio je moj stric Rade da srpski svijet potkrijepi u njegovim idealima i dužnosti za izvršavanje velikog narodnog zadatka. U dušu mu je vjeru ulijevao za uspjeh, sablju mu je oštrio, a pjesmom ga zagrijao. Naš mu se (...) narod divno odazvao. Kosovo, ranu njegovog velikog srca, mu je izliječio, jer u dane stogodišnjice od njegova rođenja taj mu je narod Kosovo osvetio. Jedan duhom veliki narod nije se mogao ljepše odužiti...“⁵⁵ Lujo Vojinović nadahnuto je, tumačeći Njegošev značaj kao pjesnika i ujedinitelja Južnih Slovena, svoj govor završio „odom“ kralju: „A Vaše Veličanstvo, nakon tolikih ispolinskih napora, može danas istinski da se raduje ovoj rijetkoj slavi. Jer ste Vi, Gospodaru, iz drhtavih ruku blijedoga genija prihvatili u jednu ruku luču poezije, a u drugu sveto i ‘jedino-spasavajuće’ načelo narodnog Jedinstva! To su one dvije zvijezde koje su i još jače zasjale u ovoj sudbonosnoj i slavnoj

⁵⁴ *Glas Crnogorca*, br. 52 (9. 11. 1913), 5.

⁵⁵ Isto, 2.

godini, kad ste sopstvenom rukom ispisali jednu od dvije bijele stranice ‘Pjesnika i Vile’, stranice, koje su, proročkim natpisom, oduševljavale i sokolile naše mlade duše! I ove će dvije zvijezde srpskom narodu produžiti da obasjavaju carski drum koji vodi novim pobjedama“.⁵⁶

Gotovo svi govornici naglašavali su Njegoševo načelo narodnosti ispred konfesije, koje je kako smo videli i ranije bilo aktuelno, mada su potrebe za tim sad bile izraženije. Prilagođavanje njegove ličnosti svim mogućim situacijama, odnosno interpretativna rastegljivost njegova djela najočiglednija je na primjeru veze Njegoš - muslimani. Jedan od pečkih muslimanskih prvaka u novoosvojenoj oblasti, Safedin-beg Mahmutbegović, takođe je držao govor na proslavi. Njegovo poimanje značaja Petra II svjedoči o novoj politici crnogorskih vlasti prema muslimanima, nastavku prakse nakon Veljega rata, kojih je nakon balkanskih ratova bilo znatno više u državi nego ranije. Za Safedin-bega nema sumnje da muslimani i Crnogorci imaju iste pretke. Počevši svoj govor Njegoševim stihovima o Ivan-begu i ljutome zmaju vojvodi Urošu⁵⁷ (za koga kaže da je njegov predak), on naglašava: „Njegova znamenita riječ: ‘brat je mio koje vjere bio’, izraz je vjerske snošljivosti kojom nas hrišćanska braća Crnogorci danas susrijećaju. Ta je riječ za nas muslimane jednaki zavjet Velikog Gospodara, Velikog Sveštenika Srpskog, zavjet koji nas obavezuje da se međusobno ljubimo, zajednički i ukupno radimo za slavu, dobro i čast Crne Gore naše junačke otadžbine. Ja, poklonik Svete Meke a posljedovač Velikog Proroka, slaviću u slobodi moju vjeru među braćom Crnogorcima, a s njima ću vjerovat u vjeru zajednice, vjeru ljubavi k opštoj domovini Crnoj Gori. Ja se ponosim što sam Crnojević, ponosim se što

⁵⁶ Isto, 4.

⁵⁷ Najvjerovatnije da se radi o Đurđu, bratu Ivana Crnojevića koji je u usmenoj književnosti prozvan Urošem.

sam slobodan muslimanin crnogorski, gotov poginuti za domovinu kao god moji sugrađani koji se krste i jednako odan i vjeran Kralju Gospodararome.“ Nastup je završio Njegoševim stihovima „Mlada kosa na groblje junačko / Sipaće se bulah ka’ Srpkinjah“.⁵⁸ I tokom završne manifestacije povodom proslave jubileja – igranja pozorišne predstave *Gorski vijenac* u Zetskome domu odnos prema muslimanima pokazuje izuzetnu tolerantost i svijest crnogorskih vlasti o situaciji u kojoj se nalaze. Zahvaljujući izvorima koje je objavio Luka Milunović, saznajemo da je profesor Lazo Popović, organizator priredbi, izvršio određena skraćivanja teksta za izvedbu predstave, a u napomeni toga dokumenta dao komentar: „zbog naših prisutnih muhamedanaca“.⁵⁹

Sljedeće godine Crna Gora će stupiti u rat koji će je poslati u propast. Zajedno sa svojim saveznicima suprotstavila se agresiji Centralnih sila i sve do 1916. godine odolijevala ratnim teškoćama. Nakon proboja lovcenskog fronta od strane Austrougara crnogorska vojska morala je položiti oružje pred mnogo jačim neprijateljem.⁶⁰ Kralj Nikola bio je primoran da

⁵⁸ *Glas Crnogorca*, br. 52 (9. 11. 1913), 5.

⁵⁹ Špadijer, 564.

⁶⁰ O Crnoj Gori u Prvome svjetkom ratu videti: D. Vujović, *Ratna saradnja Crne Gore i Francuske 1914–1916*, Podgorica, 1994; A. Drašković, *Mojkovačka bitka*, Beograd, 1991, Podgorica, 1996; „Crna Gora u Prvom svjetskom ratu“, *Zbornik radova sa okruglog stola Istorijskog instituta Crne Gore*, knj. 2, Podgorica, 1998; D. Vujović, *Ujedinjenje Crne Gore i Srbije 1918. godine*, Titograd, 1962; D. Vujović, *Podgorička skupština 1918*, Zagreb, 1989; M. Šuković, *Podgorička skupština 1918*, Podgorica, 1999; Ž. Perić, *Crna Gora u jugoslovenskoj federaciji*, Podgorica, 1997; V. Vučković, *Diplomatska pozadina ujedinjenja Srbije i Crne Gore*, 1959; D. Živojinović, *Crna Gora u borbi za opstanak 1914–1922*, Beograd, 1996; D. Živojinović, *Italija i Crna Gora 1914–1925, Studija o izneverenom savezništvu*, Beograd, 1998; Š. Rastoder, *Skrivana strana istorije*, Zbirka dokumenata I–IV, Bar,

napušti Crnu Goru kako ne bi pao u zarobljeništvo i kako bi iz inostranstva radio na oslobođenju svoje države i svoga naroda. Ipak, to će biti posljednji put da vidi zemlju kojom je njegova porodica vladala preko dva vijeka. Kako rat bude odmicao, a sile Antante napredovale, tako se položaj Crne Gore pogoršavao, iako je od prvoga dana bila na strani Saveznika. U projekcijama nove Evrope na balkanskoj mapi nije bilo mjesta za staru nezavisnu državu Crnu Goru, već je planirano stvaranje jedne velike slovenske države na ruševinama Austrougarske i Osmanskoga Carstva. Predstavници srpske politike koji su proklamovali ujedinjenje južnoslovenskih naroda i za taj plan uglavnom imali podršku velikih sila, pripremali su teren za srpsku dominaciju u toj novoj zajednici. Oni nijesu imali dileme da crnogorsku državu treba izbrisati, njenu dinastiju svrgnuti, a teritoriju pripojiti, zašto su uostalom svoje pristalice pronašli u Crnoj Gori među kraljevim oponentima.⁶¹ Taj scenario odigrao se 1918. godine, kad je stvorena Velika Srbija koja se ubrzo ujedinila s tvorevinom Slovenaca, Hrvata i Srba u zajedničku, novu državu, Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Odluke o pripajanju Crne Gore Srbiji donijete su na Podgoričkoj skupštini, pa je kao reakcija na taj čin izbio Božićni ustanak januara 1919. godine, koji su organizovale pristalice kralja Nikole i crnogorske vlade u egzilu. Oni su se zalagali za ujedinjenje južnoslovenskih naroda, ali na ravnopravnoj osnovi i vraćanje dinastije Petrović, kojoj su saveznici blokirali povratak u Crnu Goru. Predstavnici legalne crnogorske vlade pisali su mnoga pisma i objave kako bi međunarodnu zajednicu upoznali s progonom crnogorskoga

1997; D. Živojinović, *Nevoljni saveznici 1914–1918*, Beograd, 2000; Š. Rastoder, *Crna Gora u egzilu I–II*, Podgorica, 2004, Novica Rakočević, *Crna Gora u Prvom svjetskom ratu*, Cetinje, 1969; Radoslav Rotković, *Velika zavjera protiv Crne Gore*, Podgorica, 2001...

⁶¹ Pravoslavna crkva u Crnoj Gori ukinuta je 1920. godine. Od tada su crkveni poslovi u Crnoj Gori pod jurisdikcijom Srpske pravoslavne crkve.

naroda od strane srpskih trupa i molili zaustavljanje nasilnog anektiranja njene teritorije. U egzilskome *Glasu Crnogorca* povodom božićnih čestitiki 1919. godine kralj Nikola će ponoviti svoje zahtjeve Saveznicima, a svome narodu objasniti kako je njemu i ministrima onemogućeno da se vrate u Crnu Goru.⁶² To će ujedno biti i potonji put da se kralj Nikola u javnim istupima poziva na Njegoševo zavještanje. Tvrdeći da ni on niti bilo ko od njegove vlade nije protiv ravnopravnoga ujedinjenja i poštovanja narodne volje, Nikola ističe da je protiv takvoga, „mučkog i lupeškog“ ulaska u južnoslovenski hram, kome je Crna Gora udarila temelj i nad kojim je ona prva zavijorila barjak Dušana Nemanjića, čije je gnijezdo vjekovima bilo samo na Lovćenu. Način ujedinjenja koji je sprovela Srbija nije u skladu s onim za što su se borili on i njegovi savremenici, nastavljajući put vladike Rada.⁶³ Nažalost, moć Crne Gore bila je slomljena i Velike sile su svjesno prećutale njenu sudbinu ukalupljajući je u novu Evropu. Kralj Nikola I umrijeće 1921. godine u izgnanstvu, ostavljen od Saveznika i izdat od svojih najbližih saradnika. Nikad mu nije dozvoljeno da se vrati u Crnu Goru i još jednom vidi Lovćen. Nasljednicima njegove politike u izgnanstvu ostalo je da evropsku javnost upozoravaju na odnos Srbije prema Crnoj Gori. Jedan od takvih pokušaja ogleda se u činu Vladimira Popovića – ovaj značajni Crnogorac i ličnost s veoma zapaženom političkom karijerom snimio je 1922. u Italiji film koji nosi naslov po jednom Njegoševu stihu – „Voskrsenja ne biva bez smrti“, u kome je nastojao alarmirati svjetsko mnjenje povodom crnogorskoga pitanja i sudbine crnogorskoga Kraljevine.⁶⁴

⁶² Nikola I Petrović Njegoš, „Crnogorci“, *Glas Crnogorca*, br. 62 (2. 1. 1919), 1.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Videti: Ratko Đurović, „Vladimir Popović, prvi crnogorski sineast“, *Stvaranje*, 12, Titograd, 1973.

Nestankom Crne Gore Petrovića završava se jedna zasebna epoha crnogorske istorije i počinje novo doba s potpuno novim vrijednostima i okolnostima. Ipak, valja naglasiti da se u periodu dugogodišnje vladavine Nikole I kad je Njegoš u pitanju, rađa odnos prema njemu kao nespornom autoritetu. Sam Nikola doprinio je stvaranju kulta jer je, kao što smo videli, bio inspirisan Njegošem koji mu je po mnogo čemu bio uzor, pa i po modelu „vladar i pjesnik“ koji je uspostavio Petar II. Rađanje kulnog tretiranja Njegoša počelo je već krajem XIX vijeka, ali ne samo zahvaljujući crnogorskim intelektualcima i vlastima. Navodi iz necnogorske, zapravo srpske štampe pokazuju nam da su i srpski intelektualci u tome imali udjela, mada u samoj Srbiji Njegoš još nije bio postao nesporni autoritet za sve tamošnje krugove. Od kritike prema dinastiji Petrović koju su iznosili njeni neljubitelji (i među nezadovoljnim emigrantima iz same Crne Gore) Njegoš još nije bio izuzet. Ali će onaj dominatniji odnos s konca XIX vijeka pripremiti ono što će biti karakteristično za najveći dio XX vijeka kad Njegoš postaje *larger than life*, više od života, autoritet u koji se ne sumnja i koji sve legitimiše. Vlast koja je upravljala crnogorskom teritorijom nakon Petrovića odmah je shvatila značaj takvih pogleda na velikoga pjesnika.

Literatura:

- Andrija Jovičević, „Značaj Badnje večeri 1702. godine u povjesnici Crne Gore“, *Luča*, sv. VII i VIII, 1895.
- Boban Batričević, „Kako je sve počelo – Njegošev lik u službi promocije Danila I“, *Lingua Montenegrina*, br. 19, Cetinje, 2017.
- Danilo Radojević, „Primjer uticaja Njegoša na pjesnički rad kralja Nikole“, *Njegoševi dani 1*, Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa, 2009.
- Erik Hobsbaum, Terens Rejndžer (ur), *Izmišljanje tradicije*, XX vek, Beograd, 2011.
- František Šistek, „Narativi o istoriji, temporalnosti i identitetu u Crnoj Gori 1905–1945“, In: *Narativi o identitetu. Izabrane studije o crnogorskoj istoriji*, Matica crnogorska, Podgorica, 2015.
- Jirgen Koka, *O istorijskoj nauci*, Srpska književna zadruga, Beograd, 1994.
- Jovan Nikolić, „Petar II (Rade) Petrović Njegoš, vladika crnogorski“, *Glas Crnogorca*, br. 15, 7. 4. 1890.
- Lazar Tomanović, „Dan na Lovčenu“, *Nova Zeta*, sv. VII, 1889.
- Lazar Tomanović, „Do četrdeset osme godine: Petar II Petrović Njegoš, Mitropolit i Gospodar Crne Gore i Pjesnik srpski“, *Nova Zeta*, br. 2, 1891, 43-52; br. 3, str. 65-75; br. 4, 114-120;
- Lazar Tomanović, „Petar II Petrović-Njegoš, Mitropolit i Gospodar Crne Gore“, *Grlica*, br. 8, 1893.
- Lazar Tomanović, *Petar Drugi Petrović-Njegoš kao vladalac*, Cetinje, 1896.
- Marko Dragović, „Posmrtna slava“, *Glas Crnogorca*, br. 3 (20. 1. 1875).
- Marko Špadijer, „Na margini Njegoševih jubileja“, *Matica*, br. 55, jesen 2013.
- Milo Vukčević, *Crna Gora i Hercegovina uoči rata 1874-1876*, Obod, Narodna knjiga, Cetinje, 1950.

-
- Nićifor Dučić, „Krštenje poturčenjakah u Vasojevićima od 1825. do 1857. godine“, *Orlić*, Cetinje, 1866.
 - Nikola I Petrović Njegoš, „Crnogorci“, *Glas Crnogorca*, br. 62 (2. 1. 1919).
 - *Pedeset godina na prestolu Crne Gore 1860–1910*, Cetinje, 1910.
 - Petar II Petrović Njegoš, „Srbin Srbina na čast zahvaljuje (s komentarom Jovana Sundečića)“, *Crnogorka*, br. 26, 9. 8. 1884.
 - R, „Kratki pregled na zdravlje kod naših naroda“, *Učiteljski list*, br. 4, 1905.
 - Ratko Đurović, „Vladimir Popović, prvi crnogorski sineast“, *Stvaranje*, 12, Titograd, 1973.
 - Zvezdan Folić, „Kosovski mit u političkim projekcijama XX vijeka“, *Njegoševi dani 2*, Zbornik radova s naučnog skupa, 2009.
 - Živko Andrijašević & Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, ZZICG, Podgorica, 2006, 234.
 - Živko Andrijašević, „Istoriografija o istrazi poturica“, In: Vojislav Nikčević, *Mit ili stvarnost*, Almanah, Podgorica, 2001.
 - Živko Andrijašević, „Sedam Petrovića“, *Matica*, br. 51–52, jesen/zima 2012.
 - Živko Andrijašević, *Dinastija Petrović Njegoš*, 466. Videti još: *Glas Crnogorca*, br. 1 (06. 1. 1875).

Internetski linkovi:

- Živko Andrijašević, „Srpstvo u Crnoj Gori“, digitalna biblioteka Montenegrina, dostupno na:
http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_u_xix_vijeku/srpstvo_u_cg.htm